

اضافه

تألیف

دکتر محمد معین

به کوشش

دکتر مهدخت معین

- ◆ سرشناسه: معین، محمد، ۱۲۹۱ - ۱۳۵۰.
- ◆ عنوان و نام پدیدآور: اضافه/ تألیف محمد معین؛ به کوشش مهدخت معین.
- ◆ مشخصات نشر: تهران: صدای معاصر، ۱۳۹۴.
- ◆ مشخصات ظاهری: ۲۱۲ ص.
- ◆ فروست: طرح دستور زبان فارسی؛ ۳ و ۴.
- ◆ شابک: 978-600-6298-40-5
- ◆ وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا
- ◆ موضوع: فارسی - اضافه.
- ◆ شناسه افزوده: معین، مهدخت، ۱۳۲۵ - ، گردآورنده.
- ◆ رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ الف ۶ م / PIR۲۷۹۱
- ◆ رده‌بندی دیویی: ۴۵۴
- ◆ شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۷۴۲۴۱

- ♦ زاده: ۱۳۰۴
- ♦ صافه
- ♦ تألیف: دکتر محمد معین
- ♦ به کوشش: دکتر سیدتخت معین
- ♦ حروفنگار: اصغر قلندر
- ♦ نمونه خوان: میرزا افشار
- ♦ نوبت چاپ: نخست ۱۳۰۴
- ♦ شمارگان: ۶۰۰ جلد
- ♦ لیتوگرافی: صدف
- ♦ چاپ متن: مهارت
- ♦ چاپ جلد: ژیک چاپ
- ♦ صحافی: حقیقت نو
- ♦ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۹۸-۴-۵
- ♦ قیمت: ۱۲,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

دفتر نشر: انقلاب، خیابان دانشگاه، شماره ۸، واحد ۸

تلفن ۶۶۹۷۸۵۸۲ - ۶۶۹۷۹۳۵۱

فروشگاه مرکزی: فلکه دوم تهرانپارس، خ جشنواره، شماره ۲۲۹

تلفن ۷۷۷۳۱۶۱۱ - ۷۷۷۰۲۷۶۸

پایگاه اینترنتی: www.sedayemoaser.com

این کتاب با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است.

فهرست مطالب

۲۲	۲. مقایسه	۱۱	نشان‌های استعاری
۲۲	I- اضافه در زبانها و لهجه‌های ایرانی	۱۳	مقدمه
۲۲	الف- در زبانهای ایرانی	۱۳	تدوین دستور زبان فارسی
۲۲	پارسی باستان	۱۲	طرح دستور زبان فارسی
۲۳	پهلوی	۱۴	مختصات رساله‌های دستوری
۲۳	ب- در بعض لهجه‌های ایرانی	۱۲	روش کار
۲۳	گیلکی	۱۴	نظریات مختلف
۲۳	فریزندی و یرنی	۱۶	سلسله جدید
۲۴	نظای		
۲۴	ساجیه و لاسگردی		
۲۵	سکری		
۲۵	شهمیرزادی		
۲۵	کردی		
۲۶	اورامانی		
۲۶	هرزندی		
۲۷	تاتی یا حسنو		
۲۷	لهجه‌های دیگر		
۲۷	II- در زبان‌های اروپایی		
۲۷	آلمانی		
۲۸	فرانسوی		
۲۹	انگلیسی		
		۱۹	۱. مقدمه
		۱۹	I- حالت اضافی
		۱۹	پارسی باستان
		۱۹	اوستایی
		۱۹	فارسی
		۲۰	II- تعریف اضافی
		۲۰	III- مرکب اضافی

بخش اول

بخش دوم

III- در عربی ۲۹

- ۳۱ ۳. ارکان اضافه
- ۳۱ ۱ و ۲- مضاف و مضاف الیه
- ۳۱ الف- مقدمه
- ۳۲ ب- حذف مضاف و مضاف الیه
- ۳۴ ج- فصل بین مضاف و مضاف الیه
- ۳۵ د- مقصود از اضافه
- ۳۷ ۴. نشانه اضافه
- ۳۷ الف- کسر اضافه
- ۳۸ در پهلوی پارسی باستان
- ۳۸ در تلفظ و رسم الخط
- ۴۰ تسمیه
- ۴۰ ب- از
- ۴۲ ج- چند قاعده
- ۴۸ د- حذف علامت اضافه
- ۶۷ الف- در اشعار
- ۷۰ ب- در نثر
- ۷۱ نتیجه
- ۷۱ الف- در اشعار
- ۷۲ ب- در نثر
- ۷۷ نقد اقوال در مورد حذف علامت اضافه
- ۸۰ ه- افزودن کسره
- ۸۰ و- احتراز از اضافه و نقصان کسره اضافه
- ۸۰ ز- اضافه به ضمیر
- ۸۰ ۱. ضمیر متصل
- ۸۴ ۵. فایده اضافه
- ۸۹ ۶. تقسیم اضافه
- ۸۹ دیباچه
- ۹۴ ۱. تقسیم اضافه به اعتبار فایده
- ۹۴ I- اضافه معنوی
- ۹۴ دیباچه
- ۹۶ ۱. تقسیم اضافه معنوی بنا بر تقدیر حروف
- ۱۰۱ ۲. تقسیم اضافه از لحاظ حقیقت و مجاز
- ۱۰۱ ۱. اضافه حقیقی
- ۱۰۱ دیباچه
- ۱۰۱ الف- اضافه اختصاصی
- ۱۱۱ اضافه بنوت (ابنی)
- ۱۲۰ ب- اضافه بیانی (تبیینی)
- ۱۲۹ ۲. اضافه مجازی
- ۱۲۹ دیباچه
- ۱۳۸ II- اضافه لفظی
- ۱۳۸ الف- دیباچه
- ۱۴۱ ۱. تقسیم اضافه به اعتبار تقدیم و تأخیر
- ۱۴۱ مضاف و مضاف الیه
- ۱۴۱ ج- تقسیم اضافه به اعتبار وحدت و تعدد
- ۱۴۹ مضاف و مضاف الیه
- ۱۵۳ ۷. اضافه به اعتبار لفظ مضاف و مضاف الیه
- ۱۵۳ ۱. به اعتبار مضاف
- ۱۶۱ ۲. به اعتبار مضاف الیه
- ۱۷۰ ۸. حالات ترکیب اضافی
- ۱۷۲ ۹. تتابع اضافات

۱۰. فک اضافه	۱۷۵	۱۴. بعض قواعد استعمال اضافه	۱۹۱
۱۱. ترکیب	۱۸۰	تلفظ حرف آخر مضاف	۱۹۱
۱۲. اضافه و صفت	۱۸۴	دلایل مکسور خواندن ضمایر متصل ..	۱۹۲
الف - تشخیص اضافه از صفت	۱۸۴	۱۵. قواعد املا	۲۰۶
ب - تبدیل اضافه به صفت	۱۸۶	۱۶. نقل اقوال دستور نویسان و نقد آن ها	۲۰۷
ادافه تشبیهی:	۱۸۷	۱. انواع اضافه	۲۰۷
۱۳. جمع ترکیب اضافی	۱۸۸	خلاصه	۲۱۰

به نام خداوند جان و خرد

در قلم آورد حافظ قصه لعل لب
آب حیوان می رود هر دم ز اqlامم هنوز
سیاس و حرام ذات لایزال الهی را که توفیق چاپ مجدد کتاب های دستور زبان فارسی را
عنایت فرمود.

چاپ نخست این مجموعه شامل کتاب های زیر بوده است:

۱. قاعده های جمع در زبان فارسی
۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
۳. اضافه، بخش نخست
۴. اضافه، بخش دوم
۵. مفرد و جمع، معرفه و نکره

در چاپ های بعدی کتاب های فوق با عناوین زیر چاپ شد:

۱. مفرد و جمع به جای قاعده های جمع، و مفرد و جمع
۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
- ۳ و ۴. اضافه به جای اضافه بخش نخست و اضافه بخش دوم
۵. معرفه و نکره، بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره»

و بالاخره در چاپ نهایی کتاب های مذکور با این عناوین منتشر شد:

۱. مفرد و جمع
۲. اسم مصدر — حاصل مصدر
- ۳ و ۴. اضافه
۵. اسم جنس و معرفه، نکره

دکتر معین در نظر داشت که بقیه مباحث دستوری را به تدریج منتشر کند. اما تمام وقت او، غیر از تدریس در دانشگاه تهران و کار لغتنامه دهخدا، به تدوین و چاپ فرهنگ فارسی اختصاص

یافت و دیگر وقتی برای کار روی مباحث دستوری باقی نماند.

بعد از چاپ این کتاب‌ها تا امروز دستورهای زیادی چاپ شده است. با مشکوری بودن زحمات مؤلفان، متأسفانه هنوز دستور جامع و نسبتاً کاملی که بیشتر مشکلات دستوری متون کلاسیک فارسی را حل کند، تألیف نشده است. در کتاب‌های دبیرستانی استثنائاتِ قوانین دستوری ارائه شده بیش از متن قانون چشمگیر است. مسئله مهم‌تر آن که متون کلاسیک فارسی برای حل مشکلات دستوری نیاز به کتاب‌های دستور قدیمی دارد مثل دستور پنج استاد که بیشترین کاربرد را در متون قدیمی دارد. درحالی‌که دستورهای جدید بسیاری از موارد دستوری در متون قدیمی را حل نمی‌کند. تا آنجا که دستور جامع و کامل و مورد قبول بیشتر ادیبان و زبان‌شناسان و محققان متون کلاسیک منتشر شود از دستورهای دکتر معین و دستور پنج استاد و دیگر دستورهای قدیمی بی‌نیاز نیستیم.

نکته دیگر آن که در حفظ زبان و ادبیات فارسی ناگزیر باید روش بزرگان زبان و ادب فارسی را پی گرفت. آنان که فن را نفهم داشتند و تقدّم فضل؛ آنان که میراث هزارساله زبان و ادب فارسی را قدر دانستند، حفظ کردند و به مسائلی مربوط به خط و زبان فارسی را نمی‌شود به‌عنوان ابداع و نوآوری تغییر داد.

آفرین بر کلک نقاشی به داد بکر معنی را چنین حسن جمیل

از کارکنان انتشارات صدای معاصر و از مدیریت انتشارات، آقای محسن محمدی که زحمت چاپ این مجموعه را به‌عهده داشتند سپاسگزاری می‌کنم. خداوند توفیق خدمت فرهنگی به همه عنایت فرماید.

از همه افسانه‌ها بیگانه است

چون دگر افسانه با افسون مدان

راه سوی معنی از آن بیوی

این حکایت گرچه خود افسانه است

گرچه افسانه‌ست افسانه مخوان

گوهر حکمت از این افسانه جوی

مهدخت معین

فروردین یکهزار و سیصد و نود و چهار

نشانه‌های اختصاری

ج = جلد، مجلد

ح = حاشیه

زبان آموز = نامه زبان آموز، علی‌کبری خان ناظم‌الاطباء، چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۶ قمری.

س = سطر

شاهنامه بخ = شاهنامه، فردوسی، به تصحیح اقبال، مینوی، نفیسی، به سرمایه کتابفروشی

بروخیم، ۱۰ مجلد، ۱۳۱۳ شمسی.

ص = صفحه

قبیهی = دستور زبان فارسی، عبدالعظیم قریب، ملک‌الشعراء بهار، بدیع‌الزمان فروزانفر،

جلال‌الدین همایی و رشید یاسمی، چاپ کتابفروشی علمی، ۲ جلد، تهران (بدون تاریخ).

کاشف = دستور زبان فارسی، غلامحسین کاشف، اسلامبول، ۱۳۲۰ قمری.

نهج‌الادب = نهج‌الادب، نجم‌الغنی، لکهنو، مطبعه نول کشور، ۹۱۹ میلادی.

به نام خدا

مقدمه

تدوین دستور زبان فارسی

تدوین دستور کامل زبان فارسی، مانند تاریخ ادبیات و فرهنگ لغات محلی (لهجه‌ها) - با توجه به اوضاع و مقتضیات کنونی - در صورتی امکان‌پذیر است که مباحث مختلف آن جداگانه مورد تدقیق قرار گیرد، و این نیز بیش از مراجعه به متن دستور زبان که تاکنون به فارسی و به زبانهای دیگر راجع به زبان فارسی نوشته شده، محتاج به استقرای نام - نزدیک بدان - در متنهاى نظم و نثر و زبان مخاطب فارسی زبانان است. گروهی از معاصران ما بدون کار اهتمام بلیغ دارند، و یادداشتهایی گردآورده‌اند، و بعضی آنان برخی از یادداشتهای خود را منتشر کرده‌اند، و این روشی است پسندیده، چه هر گاه همه کسانی که درین راه خطیر گامزن هستند همه یادداشتهای خود را تهذیب و اصلاح و منتشر کنند، پس از فحص و نقد ادیبان راه تدوین دستور مشروح و دقیق زبان فارسی، از میان آن همه تتبعات هموار خواهد شد.

طرح دستور زبان فارسی

نگارنده از سال ۱۳۳۱ شمسی - به تشویق دوستان فاضل - بر آن شد که یادداشتهای دستوری خود را تدوین کند، و به عنوان «طرح دستور زبان فارسی» به تدریج انتشار دهد، و در طی نه سال شماره‌های ذیل ازین سلسله انتشار یافته:

۱- قاعده‌های جمع در زبان فارسی	۱۳۳۱ شمسی
۲- اسم مصدر، حاصل مصدر	۱۳۳۲ شمسی
۳- اضافه، بخش نخست	۱۳۳۲ شمسی
۴- اضافه، بخش دوم	۱۳۳۹ شمسی
۵- مفرد و جمع، معرفه و نکره	۱۳۳۷ شمسی

مختصات رساله‌های دستوری

درین سلسله رساله‌ها بیش از قیاس، روش استقرار بکار رفته، و شاهدها نیز از نظم و نثر قدیم و متوسط متأخر و معاصر، از گویندگان و نویسندگان فصیح، و غیرفصیح، و از زبان ادبی و زبان عامیانه و تخاطب برگزیده است.

رسایل مذکور تنها شامل دستور زبان فارسی نیست، بلکه مشتمل بر نکات دستور تطبیقی (Grammaire comparée) و تاریخچه دستور زبان فارسی - یعنی تاریخ تحولات این زبان - و نکات مربوط به انشا و احیاء املا فارسی نیز می‌باشد.

روش کار

قصد ما آنست که برخی از مباحث اصلی دستور زبان فارسی را - که در طی سالیان دراز یادداشتهایی درباره آنها تهیه شده - منتشر سازیم. در مورد این مباحث نیز از تحقیقات پیشینیان و معاصران - ایرانی و غیرایرانی - استفاده می‌کنیم، و پس از آن در هر رساله، آنرا از نظر چندتن از دوستان فاضل که در دستور زبان کار کرده‌اند می‌گذرانیم، و نظرات ایشان را - پس از تدقیق و جرح و تعدیل - به‌نام خود آنان در رساله وارد می‌کنیم. بنا بر آنچه گفته شد، این سلسله مباحث دستوری کار یک تن نیست. با اینهمه مدعی آن نیستیم که رساله‌های مذکور بی‌نقص است، زیرا کمال مطلق هیچگاه بشر را میسر نیست، و ما در هر رساله تکرار کرده‌ایم که خوانندگان فاضل نظر خود را در اصلاح و اضافه و نقصان مطلب و شواهد برای ما بنویسند، تا در چاپهای آینده به‌نام خود آنان درج گردد.

نظریات مختلف

عده‌ای می‌گویند: «هنوز زود است که دستور زبان فارسی تدوین و طبع شود.» اینان چند گروهند: دسته‌ای دلیلی بر این مدعی اقامه نمی‌کنند، و اساساً با هر کار مثبتی مخالفت می‌ورزند، و ما را

با آنان کار و گفتار نیست.

گروه دیگر گویند: «دستور را یک تن نمی‌تواند بنویسد.» و این گفتاریست درست و «قولیست که جملگی برآند».

در این راه مشکل، از سویی عده‌ای از دوستان با ما همکاری دارند، و از سوی دیگر در درس «دستور زبان فارسی» دوره دکتری ادبیات، در دانشکده ادبیات، دانشجویان فاضل هر یک مبحثی از مباحث دستور را مورد تدقیق قرار می‌دهند، و نتیجه کار آنان پس از تهذیب و تنقیح به نام خود آنان چاپ خواهد شد.

گروه دیگر گویند: «تا همه متنه‌ای نظم و نثر فارسی طبع نشود، دستور زبان فارسی نباید تدوین گردد» اما می‌است شگفت، چه این عده همین گفتار را درباره «لغت‌نویسی» فارسی نیز تکرار می‌کنند و گویند: «بدین لغت فارسی نباید صورت بگیرد جز پس از تصحیح و طبع کلیه متون».

اما باید دانست که تصحیح متون جز با مراجعه به کتب لغت و اطلاع بر قواعد صرف و نحو زبان میسر نیست. پس درین صورت «دو» لازم آید: دستور و لغت را نباید تدوین کرد، زیرا همه متون چاپ نشده، متون را نباید تصحیح کرد، زیرا لغت و دستور زبان نگردیده است! عقل سلیم حکم می‌کند که با مراجعه به متون نظم و نثر چاپ شده و نسخ خطی — تا آنجا که مقدور است — و با استفاده از تحقیقات گذشتگان و معاصران — شرقی و غربی — دستور زبان و لغت تدوین شود، و همین دستور و لغت در تصحیح متون مورد استفاده قرار گیرد. متنهایی که بعداً تصحیح و طبع خواهد شد، ناگزیر بعض نقاط تاریک لغت و دستور را روشن خواهد کرد، و موجب تجدید نظر در برخی از قواعد دستوری — که بر اثر استقرار ناقص صورت قاعده بخود گرفته — خواهد شد.

بنابراین در طبع دوم دستور و لغت (هر دو) اصلاحاتی به عمل خواهد آمد. این مجموع برای چاپ دوم همان متون طبع شده — که غالباً اشکالاتی همراه دارند — بکار خواهد رفت، و بر مواضع تاریک آنها روشنایی خواهد افکند. بنابر آنچه گفته شد طبع و انتشار دستور و لغت و متون نظم و نثر، متلازم یکدیگر و غیرقابل انفکاک‌اند. این نکته را هم باید در نظر داشت که اگر منتظر طبع تمام متون (نظم و نثر) فارسی بشوند، شاید ناگزیر گردند یک قرن انتظار بکشند، چه به تحقیق از آغاز ایجاد چاپخانه در ایران تاکنون عشر کتابها و رساله‌های پارسی طبع و منتشر نشده است. جمع‌آوری نسخه‌های خطی و عکس‌برداری از نسخه‌های موجود در ایران، ترکیه، افغانستان، پاکستان، هندوستان و کشورهای اروپا و آمریکا خود کاریست عظیم، و مستلزم مدت و فرصت

طولانی و صبر و حوصله‌ای عظیم و صرف وجهی هنگفت می‌باشد. درین صورت جایز نیست که تدوین لغت و دستور زبان فارسی را به یک قرن بعد موکول کنیم.

سلسله جدید

آقای ابراهیم رضانی مدیر کتابخانه ابن سینا «سازمان چاپ و پخش کتاب» بر آن شده‌اند که سلسله طرح دستور زبان فارسی را از شماره اول طبع کنند. تجدید طبع رسایل چاپ شده به قرار ذیل خواهد بود:

شماره ۱- مفرد و جمع (به جای قاعده‌های جمع چاپ ۱۳۳۱ و مفرد و جمع چاپ ۱۳۳۷، با تجدیدنظر) (این رساله در دی ماه ۱۳۴۰ طبع و منتشر شده).

شماره ۲- اسم مصدر (تجدید طبع این رساله که در ۱۳۳۲ چاپ شده، با تجدیدنظر تحت طبع است).

شماره ۳ و ۴- اضافه و تثنیه (تجدید طبع بخش نخست چاپ ۱۳۳۲ و بخش دوم چاپ ۱۳۳۹، با تجدیدنظر) (کتاب حاضر).

شماره ۵- معرفه و نکره (تجدید طبع بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره» چاپ ۱۳۳۷، با تجدیدنظر) (تحت طبع است).

پس از طبع و انتشار رساله‌های مذکور، مبحث دستوری - که تاکنون طبع نشده - بتدریج به طبع خواهد رسید.

از خدای بزرگ توفیق می‌خواهیم.

تهران، امرداد ۱۳۴۱